

**ARAP GRAMERİNDE مَا'NIN İŞLEVİYLE İLGİLİ MUĞNİ'L-LEBÎB'TE GEÇEN ŞÂHİD
BEYİTLERİN İNCELENMESİ¹**

**EXAMINING THE WITNESS COUPLETS IN MUĞNİ'L-LABIB RELATED TO THE
FUNCTION OF مَا IN ARABIC GRAMMAR**

Celal ÖRAL

Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi
coral@beu.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3968-0328

Öz

Arapçada klasik tasnife göre kelime; isim, fiil ve harf/edat olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Arapçada edatlar, özellikle bileşik cümleleri anlamada çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Öyle ki, Arap dili alanında araştırma yapan ve eser telif edenler tarafından önem verilen konuların başında gelmektedir. ما edatı, bahsi geçen edatlardan biri olup nahiv bilgileri tarafından on altı farklı anlam ve görevde kullanıldığı tespit edilmiştir. ما edatının farklı anlam ve görevlerde kullanıldığını gerektiren husus ise, edatın cümle içindeki konumudur. ما edatının her bir türünün kendine has şartları ve anlamları söz konusudur. Arap dilinde ما edatı çok fonksiyonlu ender edatlardan biridir. Bu çalışmada ما edatının isim ve harf olmak üzere iki farklı görevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Arapça söz diziminde çok farklı şekiller ve işlevlerle karşımıza çıkar. Klasik nahiv kitaplarında genellikle hurûfu'l-meânî (حُرُوفُ الْمَعَانِي) başlığı altında ele alınan ما edatı, cümlede hangi işlevi gördüğü önem arz etmektedir. Şayet ما edatının işlevi doğru bir şekilde tespit edilmezse Arapça söz diziminin yanlış anlaşılma riski vardır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ayetlerinde sıkça karşılaştığımız ما edatı, ayetlerin tefsirinde önemli bir yardımcı unsurdur. İbn Hişam el-Ensari'nin Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-e'arib isimli eserinde ما edatının işlevleriyle ilgili Arap şiirinden birçok beyitle istişhâd edilmiştir. Söz konusu beyitlerin incelenmesi ile ilgili Türkçe yazılan Arapça gramer kitaplarında konunun ayrıntılı olarak ele alınmadığı görülmektedir. Bu konudaki bilgi boşluğunu doldurmayı hedefleyen çalışmamız sadece ما edatının nahiv ilmindeki işlevi ile sınırlandırıldı. Çalışmamız "Arap dili gramerinde ما edatının işlevleri" ve "Muğni'l-Lebib'te geçen ما edatı ilgili şâhid beyitler" olmak üzere iki ana başlık altında tasnif edildi. Konu ele alınırken ayetler ile Arap şiirinden örnekler verildi ve temel kaynaklardan istifade edilmeye çalışıldı. Özellikle İbn Hişâm'ın Muğni'l-Lebib 'an Kütubi'l-e'ârîb adlı eseri, Hasan b. Kasım el-Murâdî'nin, el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî adlı eseri ile Ahmed b. Abdinnur el-Mâlekî'nin Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî isimli eserlerinden ve diğer bazı önemli kaynaklardan yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Şâhid beyitler, ما edatı, ما'nın anlamları, İstişhâd

¹ Bu makale Mayıs 2022 tarihinde yazılan "İbn Hişâm El-Ensârî'nin Muğni'l-Lebib Adlı Eseri Bağlamında Şiirle İstişhâd (Edatlar Bölümü)" isimli doktora tezinden kısmen yararlanılarak üretilmiştir.

Abstract

According to the classical classification in Arabic, the word is; It is divided into three parts as noun, verb and letter/preposition. Prepositions in Arabic have a very important place in understanding compound sentences. So much so that it is one of the most important issues for those who do research in the field of Arabic language and who write works. The preposition ما is one of the aforementioned prepositions and it has been determined that it is used in sixteen different meanings and tasks by nahiv scholars. The point that requires the use of the preposition ما in different meanings and tasks is the position of the preposition in the sentence. Each type of the preposition ما has its own terms and meanings. The Arabic preposition ما is one of the rare multifunctional prepositions. In this research, it has been determined that the preposition ما is used in two different tasks, namely noun and letter. The preposition ما, which is generally handled under the title of hurûfu'l-meânî (حُرُوفُ الْمَعَانِي) in classical syntax books, is important for its function in the sentence. If the function of the preposition ما is not correctly identified, there is a risk of misunderstanding the Arabic syntax. In addition, the preposition ما, which we frequently encounter in the verses of the Qur'an, is an important auxiliary element in the interpretation of the verses. In Ibn Hisham al-Ensari's work Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-e-arib, many couplets from Arabic poetry related to the functions of the preposition ما have been cited.

It is seen that the subject is not discussed in detail in the Arabic grammar books written in Turkish related to the examination of the couplets in question. Our study, which aims to fill the knowledge gap on this subject, is limited only to the function of the preposition ما in the science of nahiv. Our study was classified under two main headings as "Functions of the preposition ما in Arabic language grammar" and "The related witness couplets with the preposition ما in Muğni'l-Labîb". While dealing with the subject, verses and examples from Arabic poetry were given and it was tried to benefit from basic sources. Especially Ibn Hisham's Muğni'l-Lebib 'an Kütübi'l-e-ârib, Hasan b. With the work of Kasım el-Murâdî, el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî, Ahmed b. Abdinnur al-Maleki's works named Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî and some other important sources were used.

Keywords: Arabic grammar, witness couplets, preposition ما, meanings of ما, istishhad.

Giriş

Arap dilinin tarihi süreci incelendiğinde, Arapçanın kelimelerini açıklayan lugat, etimolojik yönlerini ele alan iştikak, i'rabı ve bina yönünü inceleyen nahiv, i'lal ve iştikak yönünü ele alan sarf, dilin retorik yapısını inceleyen me'ani, dildeki teşbih, mecaz ve kinayeyi ele alan beyan, edebi sanatlarını inceleyen bedi', dildeki özdeşlik ve sesteşlik gibi konuları inceleyen fıkhu'l-luğa ve Arapça dil yazım kurallarını konu alan resmu'l-hat gibi birçok Arap dil biliminin kurulduğu görülecektir.

Arapça İslam dininin bilimsel düzeyde öğrenilmesi ve doğru anlaşılması için zaruri olduğundan Müslümanlar, eskiden beri Arapçanın öğrenilmesine, sahip olduğu karakteristik özelliklerinin aydınlanmasına gayret etmişlerdir. Çünkü Kur'an ve hadisin mesajının doğru anlaşılması Arapçanın doğru öğrenilmesine bağlıdır. Özellikle asırlar boyunca dünya Müslümanları hukuki, siyasi, ahlaki, idari, iktisadi hayatlarının tüm ilke ve yasalarını, kanuni normlarını her iki kaynaktan aldıkları için Arapçanın çok yönlü ve detaylı bir şekilde bilinmesi onlar açısından hem sosyal, hem hukuki, hem de dini bir zaruret olmuştur. Arapçanın öğrenilmesi gereken konularından biri de Arapçadaki edatlardır/harflerdir. Arapçada harfler fonksiyon itibarıyla amel edenler (أَحْرُوفُ الْمَعَانِي) ve amel etmeyenler (أَحْرُوفُ الْمُهْمَلَةِ), olmak üzere

iki gruba ayrılmaktadır. Hurûfu'l-meânî, mana harfleri olup genellikle nahiv ilminde ele alınır ve cümlede isimlerle fiiller ya da isimlerle isimler arasında anlam ilişkisinin kurulmasını temin eder.

Hurufu'l-me'ani'ye, tek başına bir anlam taşımayıp diğer kelimelerle (isim ve fiiller) birlikte kullanıldıklarında anlam kazanmaları sebebiyle "mana harfleri" denildiği gibi, terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasındaki anlam ilişkisi kurulmasında vasita görevi gördükleri için "rabit harfleri" ismi de verilmiştir. Bu harflerin cümledeki fonksiyonlarına göre birçok çeşidi vardır: Cer, atıf, istifhâm, cevap, istisna, nida, şart, teşvik, kınama, teşbih, te'kid, kasr, talep, nefy, nehy, emir, ta'lil vb. birçok işlevde kullanılan mana harfleri iyi kavranmadan Arapça cümlelerin anlaşılması pek mümkün değildir. Özellikle mana harflerinden biri olan ve birçok farklı işlevi bulunan ما edatı söz konusu olunca bu durum daha da önemli hale gelmektedir.

Bir disiplin olarak nahvin ortaya çıkmasından sonra nahiv kuralları oluşurken, istişhâd bağlamında Kur'an ve hadisten sonra şiirler delil olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda İbn Hişâm'ın Arap gramerine dâir eseri olan *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* adlı eserinin harfler/edatlar bölümünde bulunan ما edatı ile ilgili şâhid olarak kullandığı şiir beyitler nahiv açısından ele alınacak ve incelenecektir. Arap Grameri konusunda önemli bir kaynak olarak kabul edilen İbn Hişâm el-Ensârî'nin *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* adlı kitabında geçen ما edatı ile ilgili Arap dünyasında birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. Aynı şekilde ما edatının nahivdeki işlevleriyle ilgili Türkçe yazılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmada ulaşılabildiğimiz kadarıyla şu ana kadar, Türk dilinde, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*'te geçen ما edatının işlevleriyle ilgili şevâhid beyitleri ele alıp inceleyen bir çalışmaya rastlamadık. Bize göre bu alanda bir çalışmanın olmaması bir eksiklik tellaki edilmektedir. Çalışmamızda Arap dili gramerinde önemli bir fonksiyonu icra eden ما edatını, İbn Hişâm'ın eseri ve görüşleri bağlamında incelemekle Arap diline ilgi duyanların, özellikle medreseler ve İlahiyat Fakültelerinde okuyan talebelerin istifadesine sunmak, diğer taraftan bu alanda var olan boşluğu doldurmaya yönelik katkıda bulunmayı sağlamaktır.

1. Arap Dili Gramerinde ما Edatının İşlevleri

Arap dili gramerinde ما edatının isim ve harf olmak üzere iki şekilde kullanımı bulunmaktadır. Harf olan ما edatı nâfiye, masdâriyye ve zâide olmak üzere üç vecihte kullanılır. Nâfiye olan ما edatının da "amel eden" ve "amel etmeyen" olmak üzere iki kullanımı bulunmaktadır.²

a) Amil olan ما'i Nâfiye: Buna ما'i hicaziyye de denir. Hicaz ehli lügatinde amil olan ما edatı ismini ref, haberini nasbeder. Mübteda ve haberden oluşan isim cümlesinin başına gelerek mübtedayı kendine isim olarak alıp refederken, haberi de kendi haberi olarak nasbeder. Örneğin; ما زَيْدٌ قَائِمًا "Zeyd ayakta değildir." Bu örnekte ما edatı زَيْدٌ ismini ref, قَائِمًا haberini de nasbeden bir amildir.³

b) Amil Olmayan ما'i Nâfiye: Fiilden önce gelen ما'dır. Mazi fiilden önce gelebildiği gibi müzari fiilden önce de gelebilir. Mazi fiilden önce geldiği takdirde mazi fiilde amel etmediği gibi, mazi fiilin zamanında da bir değişiklik meydana getirmez. Örneğin; ما قَامَ زَيْدٌ "Zeyd ayağa kalkmadı." Bu örnekte amil olmayan ما edatı cümleye olumsuzluk anlamı dışında herhangi bir

² Hasan b. Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk.: Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedim Fâdil), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992, 322.

³ Ahmed b. Abdinnur el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk.: Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002, 310.

d) Uygun bir vasfın varlığına dikkat çeken ما'î zâide: Ta'zim, tehvîl ve tahkir gibi bir sıfatın varlığına işaret eden ما'î zâidedir. Örneğin;

عَزَمْتُ عَلَىٰ إِقَامَةِ ذِي صَبَاحٍ لِأَمْرِ مَا، يُسْوَدُ مَنْ يَسْوَدُ

“Bir sabah, kişiyi lider yapacak büyük bir işe kalkışmaya karar verdim.”

Beyitte geçen ما'î terkibinde bulunan ما'î zâide, büyük bir vasf olan liderlik sıfatının varlığına işaret eder.¹³

Arap dili gramerinde isim olarak kullanılan ما edatı ise beş kısımdır:

1. ما'î Mevsûle: Yerine ism-i mesul olan الَّذِي kelimesinin konulabildiği ve kendisinden sonra sıla cümlesinin geldiği ما'dır. Örneğin; “وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” “Göklerdekiler ve yerdekiler Allah'a secde ederler.”¹⁴ Ayette geçen iki tane ما edatı الَّذِي anlamında ما'î mevsûledir. فِي السَّمَوَاتِ ve فِي الْأَرْضِ terkipleri de şibh-i cümle olarak sıla cümlesidir.¹⁵

2. ما'î Şartıyye: Kendisinden sonra şart ve cevap cümlesinin bulunduğu ما'dır. Örneğin; “مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَاتٍ بَخِيرٍ مِنْهَا” “Biz, yerine daha iyisini getirmediğimiz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırmaz veya unutturmayız”¹⁶ Ayette geçen ما edatı şart anlamında olan ما'î şartıyyedir. ما'dan sonra gelen نَنْسَخُ fiili şart fiili, نَاتٍ fiili de cevap fiilidir.¹⁷

3. ما'î İstifhâmiyye: Soru edatı olarak kullanılan ما edatıdır. Örneğin; “وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ” “Nedir o sağ elindeki ya Musa?”¹⁸ Mealden de anlaşıldığı gibi ayette geçen ما edatı ما'î istifhâmiyyedir.¹⁹

4. Nekre-i Mevsûfe: Kendisinden sonra bir sıfatın geldiği ما'dır. Örneğin; “مَرَرْتُ بِمَا مُعْجِبٍ” “Şaşırdığım bir şeye uğradım.”²⁰ Örnekte geçen ما'dan sonra مُعْجِبٍ sıfatı geldiği için buradaki ما edatı nekre-i mevsûfe diye isimlendirilir.²¹

5. Nekre-i Gayrı Mevsûfe: Kendisinden sonra herhangi bir sıfatın gelmediği ما'dır. Üç yerde kullanımı söz konusudur.

a. Taaccüb sığasında: Bir şeye karşı duyulan iyi veya kötü duyguyu, hayranlığı veya şaşkınlığı ifade eden cümledir. Örneğin; “Zeyd ne kadar da güzeldir!” örnekte geçen ما'dan sonra herhangi bir sıfat gelmediği için mübteda olmak üzere nekre-i gayrı mevsûfedir.²²

b. Medih ve zem fiili نِعْمَ ve نَيْسٌ'den sonra: Arap gramerinde نِعْمَ ve نَيْسٌ fiilleri mübâlağa yoluyla övme ve yermeyi ifade eden fiillerdir. Örneğin; “Zeyd ne iyi bir kişidir!” نَيْسًا تَرْوِجُ “Ne kötü bir evliliklidir!” Örnekte geçen نِعْمَ ve نَيْسٌ'ye bitişik gelen ما'dan sonra herhangi bir sıfat gelmediği için bu ما'lar nekre-i gayrı mevsûfedir.²³

¹³ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 334.

¹⁴ Nahl/49.

¹⁵ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 336.

¹⁶ Bakara/106.

¹⁷ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 336.

¹⁸ Taha 20/17.

¹⁹ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 336.

²⁰ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 337.

²¹ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 337.

²² el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 337.

²³ el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, 337.

c. Arapların ما فعل İني Sözünde geçen ما'dır. Araplar bir kişinin bir şeyi çokça yaptığını mübalağalı şekilde anlatmak istediklerinde ما فعل İني cümle kalıbını kullanırlar. Örneğin; إني زيدا ما أن يكتب "Zeyd çok yazı yazar, sanki o yazmak için yaratılmıştır." Örnekte geçen ما kelimesine bitişen ما edatı nekre-i gayrı mevsûfedir.²⁴

2. Muğni'l-Lebîb'te Geçen ما Edatı İlgili Şâhid Beyitler

Beyit No: 1, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Tavîl, Arapça metin:

لِما نافع يسعى اللبيب، فلا تكن
لشيءٍ بعيد نفعه الدهر ساعياً²⁵

Kelimeler: اللبيب: Akıllı ve zeki kimse, لِمَا نافع: Faydalı bir şey için.

Beytin Anlamı: Akıllı kişi (dinine ve dünyasına) faydalı şeyler için çalışır, öyleyse uzun bir zaman sonra faydası gelecek şeyler için çalışma!

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm Arap dilinde kullanılan ما'nın isim ve harf olmak üzere iki şekilde kullanıldığını, isim olan ما'nın da marife, harf manası içermeyen nekre ve harf manası içeren nekre olmak üzere üç vecihte geldiğini, harf manası içermeyen nekre olan ما'nın da nâkise ve tamme olmak üzere iki vecihte kullanıldığını ifâde ettikten sonra, ما'nın nâkise şeklinde kullanıldığına dâir beytin birinci kısmında geçen لِمَا نافع يسعى اللبيب, şâhid için getirmiştir. Nâkisadan kasıt ما'nın mevsûf olup bir sifata ihtiyaç duyduğundan ötürüdür. Cümlede geçen ما, "her hangi bir şey" manasında mevsûf olduğu için نافع kelimesi de sıfattır.²⁶

Beyit No: 2, Şâir: Ümeyye b. Ebu's-Salt (ö. 8/630), Bahir: Haffîf, Arapça metin:

رَبِّما تكره النفوس من الأمر
له فرجة كحل العقال²⁷

Kelimeler: رَبِّما: Bazı şeyler, فرجة: Kederden kurtulmak, العقال: At ve katır gibi hayvanları bağlamak için kullanılan kalın ip.

Beytin Anlamı: İnsan bazen, içinde bulunduğu sorunlarından nefret eder, (halbuki sabırlı olsa o sorunlar), düğümün çözüldüğü gibi çözüdür.

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, bir önceki beyitte olduğu gibi harf manası taşımayan nekre olan ما'nın, nâkise ve tamme olmak üzere iki vecihte kullanıldığını ifâde ettikten, sonra nâkise şeklinde kullanıldığına dâir beytin birinci kısmında geçen رَبِّما تكره النفوس من الأمر cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Cümlede geçen ما, "her hangi bir şey" manasında nekre-i mevsûfe olduğu için تكره النفوس cümlesi de onun sıfatıdır.²⁸

Beyit No: 3, Şâir: Kümeyt b. Zeyd (ö. 126/744), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

فبتلك ولأة السوء قد طال مكنتهم
فحتام حتام العناء المطول²⁹

Kelimeler: ولأة: Valiler demektir, وال kelimesinin çoğuludur. السوء: Kötü, مكنتهم: İktidarda kalmaları, العناء: Zorbalık.

²⁴ Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah İbn Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e-ârib*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) el-Mektebetu'l-asiyye, Beyrut/Lübnan, 327.

²⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e-ârib*, 326.

²⁶ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Şerhu ebyâti Muğni'l-lebîb*, (thk. Abdulaziz Rebah, Ahmed Yusuf ed-Dekak), Daru'l-Me'mun li't-Turas, 2 Baskı, Beyrut 1988, 5: 212.

²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e-ârib*, 326.

²⁸ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhid'i-l Muğni*, (thk. Şeyh Muhammed Mahmud İbn et-Telamid et-Terkizi, eş-Şenkiti), 1. Kitap, 708.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e-ârib*, 328.

Beytin Anlamı: O kötü valilerin valilikleri çok uzun sürdü, bu uzun süre devam eden sıkıntı ve zulüm, daha ne zamana kadar devam edecek.

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm Arap dilinde isim olarak kullanılan ما'nın üç vechinden birinin, harf manası içeren nekre şeklinde gelen ما olduğunu, bu da mâ-i istifhâmiyye ve mâ-i şartiyye olmak üzere iki vecihte geldiğini, mâ-i istifhâmiyye mecrûr geldiği takdirde elifi'ni hafzetmek vacip olduğunu ifâde ettikten sonra, bunu delillendirmek için beytin ikinci kısmında geçen حَتَّامَ حَتَّامَ الْعَنَاءِ الْمَطْوُولُ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada حَتَّامَ terkibi, harfi cer olan حَتَّى ve istifhâm edâtı ما'dan oluşmkata, ما'nın elifi hafzedilmiş, hafzedilen elife delâlet etmesi için ما fetha harekesiyle harekelenmiştir.³⁰

Beyit No: 4, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Ramel, Arapça metin:

يَا أَبَا الْأَسْوَدِ لِمَ خَلَفْتَنِي هُمُومَ طَارِقَاتٍ وَذِكْرٍ³¹

Kelimeler: أَبُو الْأَسْوَدِ: Adamın lakabı, خَلَفْتَنِي: Beni bırkatın, terk ettin, طَارِقَاتٍ: Geceleyin gelen musibetler, dertler, ذِكْرٍ: Müfredi دِكْرِي'dir, düşünceler, anılar demektir. هُمُومَ: Müfredi هُمُومٌ'dür, dertler ve kederler demektir.

Beytin Anlamı: Ey Ebûl Esved! Neden beni, geceleyin gelen bu kadar dert, keder ve kötü anılarla başbaşa bırakıp terk ettin?

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde isim olarak kullanılan mâ-i istifhâmiyyenin, mecrûr geldiği taktirde elifi'ni hafzetmek vacip olduğunu, ancak bazen şiiir zaruretinden dolayı elif ile beraber mimi'n harekesi olan fetha da hafzedilebileceğini ifâde ettikten sonra, bunu delillendirmek için beytin ikinci kısmında geçen يَا أَبَا الْأَسْوَدِ لِمَ خَلَفْتَنِي cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada لِمَ terkibi, harfi cer olan ل ve istifhâm edâtı olan ما'dan oluşmkata olup aslı لِمَا'dır. Şiiir zaruretinden dolayı ما'nın elifi hafzedildiği gibi mim'in fethası da hafzedilmiştir.³²

Beyit No: 5, Şâir: Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Bahir: Vâfir, Arapça metin:

عَلَى مَا قَامَ يَشْتُمُنِي لَيْمٌ كَخَنْزِيرٍ تَمَرَّعَ فِي دِمَانٍ³³

Beytin Anlamı: Bu rezil insan neden bana sövüyor? Çamur içinde yuvarlanan domuz gibi.

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, kural olarak mâ-i istifhâmiyye'den önce harfi cer geldiği zaman ما'nın elifi hafzedilebileceğini, mâ-i mevsûle'de ise ما'nın elifi hafzedilmediğini, ancak şiiir zaruretinden dolayı bazen mâ-i istifhâmiyye'de de ما'nın elifi hafzedilmediğini beyan ettikten sonra, bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen عَلَى مَا قَامَ يَشْتُمُنِي لَيْمٌ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada mâ-i istifhâmiyyeden önce harfi cer olan عَلَى geldiği halde şiiir zaruretinden ما'nın elifi hafzedilmemiştir.³⁴

Beyit No: 6, Şâir: Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Bahir: Basîr, Arapça metin:

إِنَّا قَتَلْنَا بِقَتْلَانَا سَرَائِكُمْ أَهْلَ اللِّوَاءِ فَمِيمًا يَكْثُرُ الْقَيْلُ³⁵

Kelimeler: سَرَائِكُمْ: İleri gelenleriniz, eşrafınız, اللِّوَاءُ: Bayrak, الْقَيْلُ: Dedikodu.

Beytin Anlamı: Ey göndere çekilmiş sancak sahibi eşraf! Biz de sizin gibi savaşa katıldık ve ölümler verdik, artık çokça ileri geri konuşmanın ne anlamı var?

³⁰ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 215.

³¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 328.

³² el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 219.

³³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 329.

³⁴ es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhid'i-l Muğni*, 1. Kitap, 710.

³⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 329.

İstifhâd Yönü: Bir önceki beyitte olduğu gibi musannif İbn Hişâm, kural olarak mâ-i istifhâmiyye'den önce harfi cer geldiği zaman ma'nın elifi hafzedilebileceğini, ma-i mevsûlede ise ma'nın elifi hafzedilmeyeceğini, ancak şiir zaruretinden dolayı bazen mâ-i istifhâmiyye'de de ma'nın elifi hafzedilmediğini beyan ettikten sonra, bunu delillendirmek için beytin kinci kısmında geçen *فِيمَا يَكْتُرُ الْقَيْلُ* cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada mâ-i istifhâmiyyeden önce harfi cer olan *فِي* geldiği halde şiir zaruretinden dolayı ma'nın elifi hafzedilmemiştir.³⁶

Beyit No: 7, Şâir: Lebîd b. Rebî'a (ö. 40 /660), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

أَلَا تَسْأَلَانِ الْمَرْءَ مَاذَا يُجَاوِلُ أَمْ تَحْبُ فَيُفْضَى أَمْ ضَالٌّ وَيَاطِلُ؟³⁷

Kelimeler: *تَسْأَلَانِ*: Adama sormaz mısınız? Arapların hitap adetlerinden biri de hitap bir kişiye olduğu halde tesniye sığasını kullanmalarıdır. Böylece hitaplarını tekid etmek isterler. *تَحْبُ*: Kişinin, yerine getirmek için kendi kendine verdiği söz, adak.

Beytin Anlamı: Dikkat edin! İnsanın bu kadar peşinden koştuğu şeyi ona sormaz mısınız, yerine getirmek istediği bir adak mıdır, yoksa şaşkınlık ve tutarsız şeyler mi?

İstifhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde kullanılan mâ-i istifhâmiyyenin, ma ve ism-i işaret olan *ذَا* ile birlikte *مَاذَا* şeklinde kullanıldığında ma'nın elifi hafzedilmeyeceğini, *مَاذَا*'nın beş vecihte kullanıldığını, bu vecihlerden birinde; ma'nın istifhâm edâtı ve *ذَا*'nın ise ism-i mevsûl şeklinde kullanılmak üzere zikreder. Bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen *أَلَا تَسْأَلَانِ الْمَرْءَ مَاذَا يُجَاوِلُ* cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada ma istifhâm edâtı, *ذَا* ism-i mevsûl, *يُجَاوِلُ* cümlesi ise sıla cümlesidir.³⁸

Beyit No: 8, Şâir: Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728), Bahir: Basîf, Arapça metin:

يَا خُرَّرَ تَغْلِبَ مَاذَا بَالُ نِسْوَتِكُمْ لَا يَسْتَفِقْنَ إِلَى الدَّيْرَيْنِ مَحْتَانَا؟³⁹

Kelimeler: *خُرَّرَ*: Müfredi *أَخْرَزُ*'dür, iki gözü küçük olan kişi demektir. *تَغْلِبَ*: Kabile ismidir. Adını, Tağlib Kabilesinin atası olan Tağlib b. Vâil'den almıştır. Gayrı munsarif olduğu için muzafun ileyh olduğu halde fetha ile mecrurudur. *بَالُ*: Hal, durum demektir. *يَسْتَفِقْنَ*: Mazi ve müzarisi *يَسْتَفِيقُ-اسْتَفَاقَ-يَسْتَفِيقُ*'dur. Sarhoşluktan ayılmak anlamındadır. *الدَّيْرَيْنِ*: Müfredi *دَيْرٌ*'dür. Rahiplerin ibadet ettiği yer demektir. *مَحْتَانَا*: Arzu, şevk demektir.

Beytin Anlamı: Ey (dar ve) küçük gözlü Tağlib Kabilesi! Kadınlarınıza ne oluyor ki, iki manastıra olan şevklerinden dolayı ayılmazlar?

İstifhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde kullanılan mâ-i istifhâmiyye olan ma ve ism-i işaret olan *ذَا* ile birlikte *مَاذَا* şeklinde geldiğinde ma'nın elifi hafzedilmeyeceğini, *مَاذَا*'nın beş vecihte kullanıldığını, bu vecihlerden birinde; ma'nın istifhâm edâtı şeklinde kullanılmak üzere söyleyerek, bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen *يَا خُرَّرَ تَغْلِبَ مَاذَا بَالُ نِسْوَتِكُمْ* cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada *مَاذَا* ikisi birlikte istifhâm edâtı olarak kullanılmıştır.⁴⁰

Beyit No: 9, Şâir: Müsakkab el-Abdî (ö. m. 588), Bahir: Vâfir, Arapça metin:

دَعِيَ مَاذَا عَلِمْتَ سَأْتِيهِ وَلَكِنْ بِالْمُعَيَّبِ نَيْبِي⁴¹

³⁶ Şeyh Muhammed Mustafa Erfe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-desûkî 'alâ Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, (thk. Abdusselam Muhamme Emin), Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1971, 2: 210.

³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e'arîb*, 330.

³⁸ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-lebîb*, 5: 226.

³⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e'arîb*, 330.

⁴⁰ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-lebîb*, 5: 228.

⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e'arîb*, 331.

Kelimeler: دَعِيَ: Terk et. سَأْتِيهِ: Korunacağım, sakınacağım. الْمَغْيِبُ: Bilinmeyen, görünmeyen şeyler. نَبِّئَنِي: Bana haber ver.

Beytin Anlamı: Bildiğin şeyleri (söylemeyi) bırak, onlardan sâkınacağım, ancak bilmediğim ve senin de yapmamı sevmediğin şeyleri bana haber ver.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde kullanılan مَاذَا edatının beş vecihte kullanıldığını, bu vecihlerden birinde; مَاذَا'nın ism-i mevsûl edâtı şeklinde kullanmak olduğunu zikrederek, bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen دَعِيَ مَاذَا عَلِمْتِ سَأْتِيهِ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada مَاذَا ikisi birlikte ism-i mevsûl الَّذِي manasında kullanılmıştır.⁴²

Beyit No: 10, Şâir: Mâlik b. Zuğbe el-Bâhilî,⁴³ Bahir: Vâfir, Arapça metin:

أَنْوَرًا سَرَعًا مَاذَا يَا فَرُوقُ وَ حَبْلُ الْوَصْلِ مُنْتَكَبٌ حَذِيقُ⁴⁴

Kelimeler: أَنْوَرًا: Nefret etmek. سَرَعًا: İsimfiil olan سَرَعَانٌ kelimesinden taaccüb siğasına dönüşmüş olan سُرْعٌ'dir. Çabuk ve hızlı anlamındadır. Tahfiflik için ra harfi sakin kılınmış. فَرُوقُ: Sevgilisinin ismidir. حَبْلُ الْوَصْلِ: Sevgi bağı. مُنْتَكَبٌ: Geçerliliğini yitirmiş. حَذِيقُ: Kesilmiş.

Beytin Anlamı: Ey Ferûk! (denen kadın) (Bizi birbirimize bağlayan) ip sağlam ve maharetle örüldüğü halde neden bu kadar çabuk nefret ediyorsun?

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde kullanılan مَاذَا'nın beş vecihte kullanıldığını, bu vecihlerden birinde; مَاذَا'nın zâide ve مَاذَا'nın ise ism-i işaret şeklinde kullanmak olduğunu belirtir. Bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen أَنْوَرًا سَرَعًا مَاذَا يَا فَرُوقُ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada مَاذَا zâide ve مَاذَا kelimesi de ism-i işaret anlamında kullanılmıştır.⁴⁵

Beyit No: 11, Şâir: Hudbe b. Haşrem (ö. 50/670), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

إِنَّ الْعَقْلُ فِي أَمْوَالِنَا لَانْصِقُ بِهَا ذِرَاعًا، وَإِنْ صَبْرًا فَتَنْصِرُ لِلصَّبْرِ⁴⁶

Kelimeler: الْعَقْلُ: Diyet, kan parası. لَانْصِقُ بِهَا: Onu ödemekten aciz değiliz. صَبْرًا: Hapis hayatı.

Beytin Anlamı: Eğer kurtuluşumuz âkile (öldürülen kişinin kan parası) vermekte ise bunun için servetimiz yeterli, sıkışmayız ve öderiz, eğer cezamız hapis olursa buna karşı sabır ve tahammül ederiz.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde isim olarak kullanılan مَا'nın üç vecihten birinin, harf manası içeren ve nekre şeklinde gelen مَا olduğunu, bu da mâ-i istifhâmiyye ve mâ-i şartiyye olmak üzere iki vecihte geldiğini ifade eder. Mâ-i şartiyye de, zamaniyye ve gayr-ı zamaniyye olmak üzere iki şekilde kullanıldığını, gayr-ı zamaniyye şeklinde kullanıldığında şart fiilinin bazen hazfedilebileceğini zikreder. Bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen إِنَّ الْعَقْلُ فِي أَمْوَالِنَا لَانْصِقُ بِهَا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada إِنَّ الْعَقْلُ terkibi إِنَّ يَكُنِ الْعَقْلُ şeklinde olup şart fiili olan يَكُونُ fiili hazfedilmiştir.⁴⁷

Beyit No: 12, Şâir: el-Ferezdak (ö. 114/732), Bahir: Vâfir, Arapça metin:

⁴² eş-Şeyh Muhammed Ali Taha ed-Durra, *Fethu'l-Karîbi'l-Mucîb İ'râbuşşevâhidi Muğni'l-Lebîb*, (thk. Muhyiddin ed-Derviş), Matbaatu'l-Endülüs, 2. Baskı, 3: 129.

⁴³ Vefat tarihi tespit edilemedi.

⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 331.

⁴⁵ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 233.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 332.

⁴⁷ ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb*, 2: 217.

فَمَا تَكُ يَا ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ فِيْنَا فَلَا ظُلْمًا نَخَافُ وَلَا اِفْتِقَارًا⁴⁸

Beytin Anlamı: Ey İbn Abdillâh! Aramızda olduğun müddetçe ne zulümden ne de fakirlikten korkarız.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm Arap dilinde isim olarak kullanılan ما'nın üç vechinden biri, harf manası içeren nekre şeklinde gelen ما olduğunu, bu da mâ-i istifhâmiyye ve mâ-i şartiyye olmak üzere iki vecihte geldiğini beyan eder. Ma-i şartiyye de zamaniyye (zamanla alakası olan) ve gayr-ı zamaniyye (zamnla lakası olmayan) olmak üzere iki şekilde kullanıldığını ifade eder. Ancak İbn Mâlik'e göre beytin birinci kısmında geçen فَمَا تَكُ يَا ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ فِيْنَا cümlesinde bulunan ما'nın şart ve zaman ifâde ettiğini söyler.⁴⁹

Beyit No: 13, Şâir: el-Ferezdak (ö. 114/732), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

وَمَا بَأْسَ لَوْ رَدَّتْ عَلَيْنَا حَيَّةً قَلِيلٌ عَلَيَّ مَنْ يَعْرِفُ الْحَقَّ عَاجِبًا⁵⁰

Kelimeler: مَا بَأْسَ: Engel, zarar, problem yok. حَيَّةً: Selam. عَاجِبًا: Kusur, ayıp.

Beytin Anlamı: Eğer o kadın verdiğimiz selamı alırsa bir problem yoktur, hakkı bilen birinin onu ayıplaması da çok azdır.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde harf olarak kullanılan ما'nın nâfiye, masdariyye ve zâide olmak üzere üç vecihte kullanıldığını, nâfiye olarak kullanılan ما'nın nekre bir isimle beraber az kullanıldığını ifâde ettikten sonra, bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen فَمَا تَكُ يَا ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ فِيْنَا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada nefiy için gelen ما'dan sonra nekre bir isim olan بَأْسٌ kelimesi nadir de olsa gelmiştir.⁵¹

Beyit No: 14, Şâir: İmru'ul-Kays (ö. m. 540), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

أَجَارَتْنَا إِنَّ الْحَطُوبَ تَتُوبُ وَإِنِّي مُقِيمٌ مَا أَقَامَ عَسِيبٌ⁵²

Kelimeler: أَجَارَتْنَا: Büyük ve çetin olay. تَتُوبُ: Başa gelir. عَسِيبٌ: Bir dağ ismi. جَارَتْنَا: Komşumuz.

Beytin Anlamı: Ey komşu kadın! Musibetler insanın başına her taraftan gelebilir, işte ben, Asîb (dağı) burda olduğu müddetçe yanında kalacağım.

İstişhâd Yönü: İbn Hişâm, Arap dilinde harf olarak kullanılan mâ-i masdariyyenin zamaniyye ve gayr-ı zamaniyye olmak üzere iki şekilde geldiğini ifâde ettikten sonra, zamaniyye şeklinde kullanıldığını delillendirmek için beytin ikinci kısmında geçen وَإِنِّي مُقِيمٌ مَا أَقَامَ عَسِيبٌ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada مَا أَقَامَ عَسِيبٌ terkiibi, مَدَّةً إِقَامَةً عَسِيبٌ takdirinde olup mâ-i masdariyye zaman anlamında kullanılmıştır.⁵³

Beyit No: 15, Şâir: Ebû Kays (ö. 1/623), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

مِمَّا أَلَدِي هُوَ مَا إِنَّ طَرَّ شَارِبُهُ وَالْعَانِسُونَ وَمِمَّا الْمُرْدُ وَالشَّيْبُ⁵⁴

Kelimeler: طَرَّ: Bıyığı yeni çıkmış. شَارِبُهُ: Bıyık. الْعَانِسُونَ: Müfredi عُانِسٌ'dür. Evlenme çağı geldiği halde evlenmemiş erkek veya kadın. الْمُرْدُ: Müfredi مُرْدٌ'dur. Yüzünde tüy olmayan erkek. الشَّيْبُ: Müfredi أَشْيَبٌ'dur. Saçları ağarmış ihtiyar kimse.

Beytin Anlamı: Bizde, daha bıyıkları terlememiş delikanlılar, henüz evlenmemiş genç kızlar, tüyleri çıkmamış çocuklar ve saçları beyazlamış ihtiyarlar vardır. (Hepimiz de cesuruz.)

⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 332.

⁴⁹ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 237.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 333.

⁵¹ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 239.

⁵² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 334.

⁵³ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 239.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 334.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, beytin birinci kısmında geçen *مِنَّا الَّذِي هُوَ مَا إِنَّ طَرَّ شَارِبُهُ* cümlesinde bulunan ما'nın, İbn Sikkît ve İbn Şecerî'ye göre zaman ifâde eden mâ-i masdariyye olduğunu söylerken, ancak kendisine göre mâ-i nafiye olduğunu ifâde eder.⁵⁵

Beyit No: 16, Şâir: Sâide b. Cüeyye el-Hüzelî,⁵⁶ Bahir: Tavîl, Arapça metin:

و تَاللَّهِ مَا إِنَّ شَهْلَةً أُمَّ وَاحِدٍ بِأَوْجَدَ مِنِّي أَنْ يُهَانَ صَغِيرَهَا⁵⁷

Kelimeler: شَهْلَةً: İhtiyar kadın. أَلْوَجْدُ: Aşırı hüznün. يُهَانَ: Küçümsenmek. صَغِيرَهَا: Kadının küçük evladı.

Beytin Anlamı: Allah'a yemin olsun ki, tek çocuk sahibi ihtiyar bir kadının çocuğu tahkir edildiğindeki hüznü, benim hüznüm kadar olmaz.

İstişhâd Yönü: İbn Hişâm, masdar harfi olan ما'da zaman kavramı olduğu gibi masdar harfi olan اُنْ'de bulunmadığını zikreder. Ancak İbn Cinnî'ye göre masdar harfi olan ما'da zaman kavramı olduğu gibi masdar harfi olan اُنْ'de de zaman kavramı bulunduğunu, beytin ikinci kısmında geçen *أَنْ يُهَانَ صَغِيرَهَا* terkinin takdiri, *أَنْ يُهَانَ صَغِيرَهَا* şeklinde olduğunu söyler. Ancak kendisine göre beyitte geçen masdar harfi olan اُنْ sebep bildirdiği için zaman anlamında olmadığını ifâde etmektedir.⁵⁸

Beyit No: 17, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Tavîl, Arapça metin:

أَلَيْسَ أَمِيرِي فِي الْأُمُورِ بِأَنْتُمْمَا بِمَا لَسْتُمْمَا أَهْلَ الْحَيَاةِ وَالْعَدْرِ⁵⁹

Beytin Anlamı: Siz ikiniz, hainlik ve zulüm edenlerden olmadığınız için, işlerimde emirim değil misiniz? (Onun için size güvenir ve sözünüzü tutarım).

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde kullanılan mâ-i masdariyyenin isim olmayıp harf olduğunu, camid fiillerle beraber nadir de olsa gelebileceğini söyleyerek, bunu delillendirmek için ikinci kısmında geçen *بِمَا لَسْتُمْمَا أَهْلَ الْحَيَاةِ وَالْعَدْرِ* cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. *بِمَا لَسْتُمْمَا* terkininde ب harfi cerdir, ما harf olan mâ-i masdariyyedir, camid olan لَيْسَ fiilinin başına nadir de olsa gelmiş, ancak ما masdar teviline girmemiştir.⁶⁰

Beyit No: 18, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Haffî, Arapça metin:

قَلَّمَا يَبْرُحُ اللَّيْبُ إِلَى مَا يُوْرُثُ الْمَجْدَ دَاعِيًا أَوْ مُجْبِيًا⁶¹

Kelimeler: قَلَّمَا: Olumsuzluk edatı. اللَّيْبُ: Akıllı, zeki. الْمَجْدُ: Şan, şöret. دَاعِيًا: Çağırır. مُجْبِيًا: İcabet eden.

Beytin Anlamı: Akıllı kimse devamlı, ya şeref celbeden işler yapar, ya da şeref sahibi işlere çağrıldığı zaman icabet eder.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde harf olarak kullanılan ما'nın vecihlerinden birinin de zâide olarak kullanılmak olduğunu, bu da mâ-i kaffe (ameli iptal ettiren) ve mâ-i gayri kaffe olmak (ameli iptal ettirmeyen) üzere iki şekilde geldiğini beyan eder. Mâ-i kaffe'nin; ref' ameli iptal ettiren, hem ref' hem nasb ameli iptal ettiren ve cer ameli iptal ettiren olmak üzere üç şekilde kullanıldığını ifâde eder. Ref' ameli iptal ettiren mâ-i kaffenin, sadece طَالَ, كَثُرَ, قَلَّ fiilleriyle birlikte kullanıldığını ve mâ-i kaffeden sonra fiil cümlesi geldiğini beyan ettikten sonra, mâ-i kaffenin ref' ameli iptal ettiğine dâir beytin birinci kısmında

⁵⁵ es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhid'i-l-Muğni*, 1. Kitap, 716.

⁵⁶ Vefat tarihi tespit edilemedi. Kaynaklarda adı Beni Ka'b kabilesine mensub Sâide b. Cüeyye el-Hüzelî olarak geçer. İslam dinini kabul eden Muhadram şairlerden biridir. (Hayruddin b. Mahmut b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikî, el-A'lâm, Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în, 15. Baskı, Beyrut 2002, 3: 70).

⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 335.

⁵⁸ ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb*, 2: 224.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 336.

⁶⁰ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 244.

⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 336.

geçen قَلَّ فَلَئِمَّا يَرُخُ اللَّيْبُ fiiline bittiğinden اللَّيْبُ kelimesinin قَلَّ fiiline fâil olmasını engellemiş, dolayısıyla fiilin ref' amelini iptal etmiştir.⁶²

Beyit No: 19, Şâir: el-Murrar b. Sa'îd el-Fek'asî,⁶³ Bahir: Tavîl, Arapça metin:

صَدَدْتُ فَأَطُولُ الصُّدُودَ، وَقَلَّمَا وَصَالَ عَلَى طُولِ الصُّدُودِ يَدُومُ⁶⁴

Kelimeler: الصُّدُودُ: Birinden yüz çevirmek. وَصَالَ: Kavuşmak. يَدُومُ: Devam ediyor. أَطُولُ: Süreyi uzattın.

Beytin Anlamı: Uzun zamandır benden ilişdiğini kestini, uzun zaman kesilen alakadan sonra, dostluğun tekrar devam ettiğii çok azdır.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, bir önceki beyitte mâ-i kaffeden sonra fiil cümlesi geldiğini, ancak bu beyitte mâ-i kaffenin bittiğii قَلَّمَا kelimesinden sonra isim olan وَصَالَ kelimesinin geldiğini ifâde ettikten sonra, Sibeveyh'e göre bunun şiir zarureti olduğunu beyan eder.⁶⁵

Beyit No: 20, Şâir: el-Ferezdak (ö. 114/732), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

أَنَا الدَّائِدُ الْحَامِي الدِّمَارَ وَإِنَّمَا يَدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي⁶⁶

Kelimeler: الدِّمَارُ: Savunan, engel olmaya çalışan. الْحَامِي: Koruyan, muhafaza eden. الدِّمَارُ: Irz, mal ve can gibi korunması gereken şeyler. أَحْسَابُ: Müfredi حَسَبٌdür ve soy, sop demektir.

Beytin Anlamı: Ben (kavmin, şeref ve haysiyet gibi) korunması gereken değerlerin koruyucusuyum, onların değerlerini, ancak ben veya benim gibiler koruyabilir.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, el-Fârisî'ye göre Arapların, nefiy edâtından sonra hasr edâtı إِلا geldiğii taktirde zamiri munfasıl getirdikleri gibi إِنَّمَا'dan sonra da zamiri munfasıl getirdiklerini zikreder. el-Fârisî bu görüşünü delillendirmek için beyitte geçen وَإِنَّمَا يَدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada hasr edâtı إِنَّمَا'dan sonra أَنَا zamiri munfasıl şeklinde gelmiştir.⁶⁷

Beyit No: 21, Şâir: Amr b. Ma'dikerib (ö. 21/641), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

قَدْ عَلِمْتُ سَلْمَى وَجَارَهَا مَا قَطَّرَ الْفَارِسَ إِلا أَنَا⁶⁸

Kelimeler: الْفَارِسُ: Yiğit, kahraman, şövalye. قَطَّرَ: Yere atmak, yere sermek.

Beytin Anlamı: Selma ve komşuları, savaş süvarilerini ancak benim yere serip (öldürebileceğimi) kesin öğrendiler.

İstişhâd Yönü: Bir önceki beyitte olduğu gibi İbn Hişâm, Araplar'ın nefiy edâtından sonra hasr edâtı إِلا geldiğii taktirde zamiri munfasıl getirdiklerini zikrederek, bunu delillendirmek için beyitte geçen مَا قَطَّرَ الْفَارِسَ إِلا أَنَا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada nefiy edâtı مَا'dan sonra hasr edâtı إِلا geldiğii için أَنَا zamiri munfasıl şeklinde gelmiştir.⁶⁹

Beyit No: 22, Şâir: Mutî b. İyâs el-Kenânî (ö. 166/783), Bahir: Hafîf, Arapça metin:

فَلَيْنُ صِرْتُ لَا تُحِيرُ جَوَابَهَا لَيْمًا قَدْ تَرَى وَأَنْتَ حَاطِبُ⁷⁰

⁶² el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 245.

⁶³ Vefat tarihi tespit edilemedi. Kaynaklarda adı el-Murrar b. Sa'îd b. Habîb el-Fek'asî olarak geçer. Emevî devletinin İslami dönem şairlerinden biridir. Şiirlerinde Müsâvir b. Hind'i hicvetmiştir. (*ez-Ziriklî, el-A'lâm*, 7: 139).

⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 337.

⁶⁵ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 246.

⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 339.

⁶⁷ es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhid'i-l muğni*, 1. Kitap, 719.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 339.

⁶⁹ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 256.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 340.

Beytin Anlamı: Eğer sen ona cevap veremeyecek olursan (bu, senin fesahetine zarar vermez), çünkü sen sağlığında çok defa hatip olarak görüldün.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde cer ameli iptal eden ma-i kaffe'nin, zarf ve harfi cerle beraber geldiğini, birlikte kullanılan harfi cerlerin مِنْ أَلْبَاءِ، أَلْكَافِ، أَلْبَاءِ، مِنْ لَيْمًا فَذُ تُرَى وَأَنْتَ olduğunu beyan ettikten sonra, İbn Mâlik'e göre beytin ikinci kısmında geçen لَيْمًا فَذُ تُرَى وَأَنْتَ cümlesinde geçen ما'nın mâ-i kaffe ve taklil (azlık) anlamı ifâde ettiğini söylemektedir. Ancak İbn Hişâm'a göre beyitte geçen ما'nın, masdariyye ve illet (sebeup) anlamı ifâde eder.⁷¹

Beyit No: 23, Şâir: Ebû Hayye en-Nümeyrî (ö. 158/775), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

وَ إِنَّا لَمِمَّا نَضْرِبُ الْكُبَشَّ ضَرْبَهُ عَلَى رَأْسِهِ تُلْقِي اللَّسَانَ مِنَ الْفَمِ⁷²

Beytin Anlamı: Biz (öyle cesur ve cengaver kimseleriz ki) savaşta, liderlerin kafasına darbe indirdiğimizde dili ağızından dışarı atar.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde mâ-i kaffe'nin, cer amelini iptal ettiği harfi cerlerden birinin de مِنْ olduğunu, İbn Şecerî'ye göre beytin birinci kısmında geçen وَ إِنَّا لَمِمَّا نَضْرِبُ الْكُبَشَّ ضَرْبَهُ cümlesinde geçen ما'nın mâ-i kaffe olduğunu ifâde eder. Ancak İbn Hişâm'a göre beyitte geçen ما'nın masdariyye ve cümlenin de "sanki biz savaşta liderleri öldürmek için yaratılmışız" anlamında olup cümlede mübalağa sanatı vardır.⁷³

Beyit No: 24, Şâir: el-Be'îs el-Müşâci'î (ö. 134/751), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

أَلَا أَصْبَحْتَ أَسْمَاءَ جَادِمَةَ الْحَبْلِ وَضَنْتَ عَلَيْنَا، وَالصَّيْنُ مِنَ الْبُحْلِ⁷⁴

Kelimeler: البُحْلُ: Cimrilik. الضَنْتُ: Cimrileşti. الجَادِمَةُ: Sevgi bağına kesen.

Beytin Anlamı: Dikkat edin! Esmâ, aramızdaki iletişim bağına kopardı, bizimle alakasını kesti, bize karşı eli sıkı oldu, eli sıkı olmak ise cimriliktendir.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, bir önceki beyitte geçen ما'nın masdariyye olduğunu ve cümlenin anlamında mübalağa ve abartma olduğunu ispat etmek için, içinde mübalağa ve abartma olan bu beyti delil olarak getirmiştir. Herhangi nahvi bir kaideyi ispatlamak amacıyla delil olarak getirmemiştir.⁷⁵

Beyit No: 25, Şâir: el-Murrâr b. Sa'îd el-Fek'asî,⁷⁶ Bahir: Kâmil, Arapça metin:

أَعْلَاقَةُ أُمِّ الْوَلِيدِ بَعْدَمَا أَفْنَانُ رَأْسِكَ كَالْتَّغَامِ الْمُخْلِيسِ⁷⁷

Kelimeler: أَعْلَاقَةُ: Gönül ilişkisi. الْوَلِيدِ: Özel isimdir, وَلِيدٌ kelimesinin ism-i tasğiridir. أَفْنَانُ: Müfredi 'فَنٌّ'dür, dal demektir. التَّغَامُ: Kuruduğunda beyazlaşan bir bitkidir. الْمُخْلِيسِ: Beyazlaşmaya başlayan erkek saç.

Beytin Anlamı: Saçının kakülleri Siğam bitkisi gibi ağardığı halde, hala Ümmü'l-Vuleyyid'e aşık olup peşini bırakmıyor musun? (hitabı kendi nefesine)

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde cer ameli iptal eden mâ-i kaffe'nin, zarf olan kelimelerle beraber gelebileceğini, birlikte kullanıldığı zarfların بَيْنَ، حَيْثُ، إِذْ، بَعْدُ olduğunu beyan ettikten sonra, mâ-i kaffe'nin zarf olan بَعْدُ kelimesi ile beraber geldiğine dâir beytin birinci kısmında geçen أَعْلَاقَةُ أُمِّ الْوَلِيدِ بَعْدَمَا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada

⁷¹ ed-Durra, *Fethu'l-Karîbi'l-Mucîb*, 3: 145.

⁷² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 341.

⁷³ ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb*, 2: 238.

⁷⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 341.

⁷⁵ ed-Durra, *Fethu'l-Karîbi'l-Mucîb*, 3: 147.

⁷⁶ Vefat tarihi tespit edilemedi. Kaynaklarda adı el-Murrar b. Sa'îd b. Habîb el-Fek'asî olarak geçer. Emevî devletinin İslami dönem şairlerinden biridir. Şiirlerinde Mûsâvir b. Hind'i hicvetmiştir. (*ez-Ziriklî, el-A'lâm*, 7: 139).

⁷⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 341.

zarf olan بَعْدَ kelimesinden sonra mâ-i kaffe geldiği için بَعْدَ kelimesinin cer amelini iptal etmiştir.⁷⁸

Beyit No: 26, Şâir: Cemîl b. Abdillâh el-Uzrî (ö. 82/701), Bahir: Haffî, Arapça metin:

بَيْنَمَا نَحْنُ بِالْأَرَاكِ مَعًا إِذْ أَتَى رَاكِبٌ عَلَيَّ جَمَلَةً⁷⁹

Beytin Anlamı: Bir ara biz Erak'ta iken bir de baktık ki, biri devesi üzerinde geldi.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde cer amelini iptal eden mâ-i kaffe'nin, zarf olan kelimelerle beraber gelebileceğini, birlikte kullanıldığı zarflardan biri de بَيْنَ kelimesi olduğunu beyan ettikten sonra, mâ-i kaffe'nin zarf olan بَيْنَ kelimesi ile beraber geldiğine dâir beytin birinci kısmında geçen بَيْنَمَا نَحْنُ بِالْأَرَاكِ مَعًا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada بَيْنَ'den sonra mâ-i kaffe gelmiş ve بَيْنَ'nin cer amelini iptal ettirmiş, kendisinden sonra gelen نَحْنُ zamiri mahallen merfû mübteda olmuştur.⁸⁰

Beyit No: 27, Şâir: Hind bnt. en-Nu'mân (ö. 74/693), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

فَبَيْنَا نَسُوسُ النَّاسَ وَالْأَمْرُ أَمْرُنَا إِذَا نَحْنُ فِيهِمْ سَوْفَةً لَيْسَ نُنْصَفُ⁸¹

Beytin Anlamı: Biz bir ara insanları yönetiyorduk ve emir bizim emrimizdi. (Bizim sözümüz geçerdi.) Biz onların arasında avam olduğumuzda ise bize insaf edilmedi.

Kelimeler: نَسُوسُ: İnsanların işlerini üstlendik, onları yönettik. أَمْرُنَا: Sözümüz geçerliydi, üstümüzde kimse yoktu. سَوْفَةً: Reaya, yönetilenler.

Hikâye: Sa'd b. Ebi Vakkâs Kadisiye'ye vali tayin edildikten sonra Numan b. Münzir'n kızı Hurke (Hind bnt. en-Nu'mân), aynı kıyafeti giyen bir grup cariye ile beraber Sa'd b. Ebi Vakkâs'la tanışmak için yanına geldi. Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın huzuruna çıktıklarında Sa'd b. Ebi Vakkâs "hanginiz Hurke" diye sordu. Cariyeler tarafından kendisine işaret edildi ve Sa'd b. Ebi Vakkâs "Hurke sen misin" deyince Hurke: "İkide bir beni niye soruyorsun, dünya geçici bir yurttur, tek bir halde devam etmez, insanları değişik hallere sokar, senden önce bu şehrin hakimiyeti bizim elimizdeydi, bu şehrin halkı, vergilerini getirip bize veriyorlardı, hakimiyetimiz olduğu müddetçe bize itaat ediyorlardı, yönetim elimizden çıkınca felek bizden yüzünü çevirdi ve iktidar sopamız çatladı, arazilerimiz sahipsiz kaldı. Ey Sa'd! işte dünya hayatı böyle bir şey, bir kısmından iktidarı alır başka bir gruba verir" dedi. Sa'd b. Ebi Vakkâs kendisine ikramda bulundu ve ona güzel hediyeler verdikten sonra Hurke, Sa'd b. Ebi Vakkâs'a "Melikler'imizin birbirini selamladıkları gibi seni selamlamak istiyorum" diyerek şöyle dedi: "Allah seni namerde muhtaç etmesin, mert olan insanlar ihtiyaçlarını senden almaya devam etsin, nimetleri elinden alınan salih insanların tekrar nimetlerine kavuşmalarına seni sebep kılsın", diyerek yanından ayrıldı.⁸²

İstişhâd Yönü: Bir önceki beyitte Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde cer amelini iptal eden mâ-i kaffe'nin bittiği zarflardan birinin de بَيْنَ olup birlikte بَيْنَمَا şeklinde yazıldığını, بَيْنَا şeklinde yazıldığı zaman da aynı durum geçerli olduğunu beyan ettikten sonra, beytin birinci kısmında geçen فَبَيْنَا نَسُوسُ النَّاسَ وَالْأَمْرُ أَمْرُنَا cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada zarf olan بَيْنَ kelimesine bitişen elif, mâ-i kaffe yerinde olup بَيْنَ kelimesinin cer amelini iptal etmiştir.⁸³

Beyit No: 28, Şâir: Mühelhil b. Rebî'a (ö. m. 525), Bahir: Münserih, Arapça metin:

لَوْ بِأَبَانَيْنِ جَاءَ يَخْطُبُهَا زُمَلٌ مَا أَنْفُ حَاطِبٍ بِدَمٍ⁸⁴

⁷⁸ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 269.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 341.

⁸⁰ ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb*, 2: 240.

⁸¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 341.

⁸² es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhid'i-l-Muğni*, 1. Kitap, 723.

⁸³ ed-Durra, *Fethu'l-Karîbi'l-Mucîb*, 3: 150.

⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 342.

Kelimeler: أَبَانٍ: Eban ve Metali' isminde iki dağ. زُمِلَ: Kana bulanmak.

Beytin Anlamı: (Kadın öyle değerli ve şerefli biridir ki) onu istemeye gelen kişi iki dağ kadar para getirirse, (ya da ailesi ile beraber istemeye) gelecek olsa da burnu kan revan içinde olacaktır.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde zâide olarak gelen ve bitiştiği kelimenin amelini iptal etmeyen gayr-ı kaffe olan مَا'nın, ya bir kelimeye ivaz (bedel) olarak gelir, ya da bir kelimeye ivaz olmadan da gelebildiğini zikreder. Bir kelimeye ivaz olmayan مَا'nın da; ya ref', cezm, cer ya da hem ref' hem de nasb amilinden sonra geldiğini beyan ettikten sonra, ref' amilinden sonra geldiğine dâir beytin ikinci kısmında geçen زُمِلَ مَا أَنْفُ خَاطِبِ بَدَمِ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada زُمِلَ meçhul fiil ve ref' amili, أَنْفُ kelimesi de nâib-i fâildir. Dolayısıyla ref' amilinden sonra مَا zâide olarak gelmiştir.⁸⁵

Beyit No: 29, Şâir: el-A'sâ (ö. 7/629), Bahir: Tavîl, Arapça metin:

مَتَى مَا تُنَاجِي عِنْدَ بَابِ ابْنِ هَاشِمٍ تُرَاجِي وَتَلْتَمِي مِنْ فَوَاصِلِهِ نَدَا⁸⁶

Beytin Anlamı: Ey devam! Ne zaman Haşimoğlunun (Muhammed) kapısına varırsan orada çöküp istirahat eder ve onun artıklarından faydalanırsın.

Kelimeler: تُنَاجِي: Deveyi yere çökertmek. تُرَاجِي: Deveyi dinlendirmek. فَوَاصِلِهِ: Nimetleri. نَدَا: Cömertlik.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde zâide olarak gelen ve bitiştiği kelimenin amelini iptal etmeyen gayr-ı kaffe olan مَا'nın cezm amilinden sonra gelebileceğini zikrederek, bunu delillendirmek için beytin birinci kısmında geçen مَتَى مَا تُنَاجِي عِنْدَ بَابِ ابْنِ هَاشِمٍ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada تُنَاجِي müzari fiili, nunu'n hazfiyle meczûm olan şart fiilidir. Dolayısıyla cezm amilinden sonra مَا zâide olarak gelmiştir.⁸⁷

Beyit No: 30, Şâir: el-Esved b. Ya'fur (ö. m. 600), Bahir: Kâmil, Arapça metin:

نَاَمَ الْحَلِيُّ، وَمَا أَحْسُ زُقَادِي وَاهْمُ مُحْتَضِرٌ لَدَيَّ وَسَادِي
مِنْ غَيْرِ مَا سَقَمِ، وَلَكِنْ شَفَّنِي⁸⁸ هَمُّ أَرَاهُ قَدْ أَصَابَ فُقَادِي

Kelimeler: الْحَلِيُّ: Gamsız, dertsiz kişi. مَا أَحْسُ: Bulmadım, rastlamadım. مُحْتَضِرٌ: Hazır bulunmak. وَسَادِي: Yastığım. سَقَمِ: Hastalık. شَفَّنِي: Bana isabet etti. فُقَادِي: Kalbim, Gönlüm.

Beytin Anlamı: Gamsız olan uyudu, ben ise uyuduğumu bile hissetmedim, bir hastalığım olmadığı halde dert ve keder yastığımın yanına hazırды, fakat gönlümü yaraladığını gördüğüm bir gam beni zayıflattı.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde zâide olarak gelen ve bitiştiği kelimenin amelini iptal etmeyen gayr-ı kaffe olan مَا'nın cer amilinden sonra isim olarak da gelebileceğini zikrederek, bunu delillendirmek için beytin ikinci satırın birinci kısmında geçen مِنْ غَيْرِ مَا سَقَمِ cümlesini mahalli şâhid için getirmiştir. Burada muzâf ve cer amili olan غَيْرِ kelimesi ile muzâfun ileyh olan سَقَمِ kelimeleri arasında مَا zâide olarak gelmiştir.⁸⁹

Beyit No: 31, Şâir: el-A'sâ (ö. 7/629), Bahir: Basît, Arapça metin:

إِنَّمَا تَرَيْنَا خِفَاءً لَا نِعَالَ لَنَا إِنَّا كَذَلِكِ مَا نَحْفَى وَنُنْبَعِلُ⁹⁰

⁸⁵ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 274.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 343.

⁸⁷ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 277.

⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 343.

⁸⁹ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 279.

⁹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 344.

Kelimeler: خَفَاءَ: Müfredi خَافٍ'dir, çıplak ayaklar demektir. إِمَّا: Aslı مَا'dır.

Beytin Anlamı: (Ey sevgilim)! Şayet bizi yalınayak, ayakkabısız görüyorsan, bizim halimiz böyledir, bazen yalınayak, bazen ayakkabı giyeriz.(bazen fakir, bazen zengin oluruz).

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde zâide olarak gelen ve bitiştiği kelimenin amelini iptal etmeyen gayr-ı kaffe olan مَا'nın aynı beyitte birden fazla gelebileceğini zikrederek, gayr-ı kaffe olan مَا'nın iki defa tekrarlandığına dâir bu beyti şâhid için getirmiştir. Beytin birinci kısmında bulunan مَا تَرَيْنَا إِمَّا تَرَيْنَا cümlesinde ve ikinci kısmında bulunan مَا نَحْفَى مَا cümlesindeki مَا harfi zâide olarak gelmiştir.⁹¹

Beyit No: 32, Şâir: Ümeyye b. Ebü's-Salt (ö. 8/630), Bahir: Hafif, Arapça metin:

سَلَعٌ مَا، وَمِثْلُهُ عَشْرٌ مَا عَائِلٌ مَا، وَعَالَتِ الْبَيْتُورًا⁹²

Beytin Anlamı: Kıtık senesinde taşıdıkları Sele' ve bir o kadar da Uşer ağaçlarından (ötürü) ineklerin yükü ağır oldu.

Hikâye: Arap Cahiliyye döneminde Araplar, yağmurun yağmadığı kıtlık yıllarında yağmur duasına çıkarken Sel' ve Uşer adını verdikleri iki çeşit ağaca ateş yakarlardı, sonra bu ağaçları ineklerin kuyruğuna bağlarlar ve inekleri sarp dağlara hızlıca sürerlerdi. Yağmurun yağması için bu şekilde yüksek sesle dua ve yakarışlarını Allah'a arzederlerdi.⁹³

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, Arap dilinde zâide olarak gelen ve bitiştiği kelimenin amelini iptal etmeyen gayr-ı kaffe olan مَا'nın aynı beyitte üç defa gelebileceğini zikrederek, gayr-ı kaffe olan مَا'nın üç defa tekrarlandığına dâir bu beyti şâhid için getirmiştir. Beytin birinci kısmında bulunan مَا سَلَعٌ ve عَشْرٌ مَا ikinci kısmında bulunan مَا عَائِلٌ daki مَا'lar zâide olarak üç kere tekrar edilmiştir.⁹⁴

Beyit No: 33, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Hafif, Arapça metin:

أَجَاعِلٌ أَنْتَ بَيْتُورًا مُسَلَّعَةً ذَرِيعَةً لَكَ بَيْنَ اللَّهِ وَالْمَطَرِ⁹⁵

Kelimeler: ذَرِيعَةً: İnekler. مُسَلَّعَةً: Üzerine ağaç konulan bir çeşit yük taşıma aleti. بَيْتُورًا: Vesile, vasıta.

Beytin Anlamı: Sen, ineklerin kuyruğuna ağaç bağlayıp ateş yaktın mı ki, yağmurla Allah arasında vesile olsun?

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, bu beyti, bir önceki beyitle alakalı anlatılan hikâyenin bir aslı olduğunu ispatlamak için zikretmiş, onun için nahivle ilgili bir istişhâdda bulunmamıştır.⁹⁶

Beyit No: 34, Şâir: Amr b. Ma'dikerib (ö. 21/641), Bahir: Basî, Arapça metin:

أَمْرُتُكَ الْحَيْرُ فَافْعَلْ مَا أَمْرَتْ بِهِ فَقَدْ تَرَكْتِكَ ذَامَالٍ وَذَانَشِبٍ⁹⁷

Kelimeler: ذَانَشِبٍ: Gayrimenkul sahibi. ذَامَالٍ: Mal sahibi.

Beytin Anlamı: Sana hayır yapmayı emrettim, emredildiğin şeyi yap, çünkü ben sana menkul ve gayr-ı menkul bir servet bırakmıştım.

İstişhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ (Kur'ân-ı Kerim, Hicr, 15/94.) ayetinde bulunan مَا'nın masdariyye olduğunu zikreder. İbn Şeceri'ye göre ayette geçen بِمَا تُؤْمَرُ terkinin aslı بِه تُوْمَرُ بِالصَّدْعِ به şeklindedir ve içinde beş tane hazif bulunur. Haziflerden birinin به

⁹¹ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 282.

⁹² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 344.

⁹³ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 284.

⁹⁴ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 283.

⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 345.

⁹⁶ ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb*, 2: 247.

⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 346.

kelimesindeki harfi cer olan با olduğunu iddia eder İbn Şeceri. Buna delil olarak da beytin birinci kısmında geçen أَمْرَتِكَ الْحَيْرِ cümlesini mahalli şâhid için getirir. Ona göre beyitte geçen terkinin aslı بِالْحَيْرِ أَمْرَتِكَ şeklindedir. İbn Şeceri'ye göre beyitte geçen بِالْحَيْرِ'deki harfi cer hazfedildiği gibi, kendisine göre ayetin takdirinde bulunan بِهِ'deki harfi cer de hazfedilmiştir.⁹⁸

Beyit No: 35, Şâir: Bilinmiyor, Bahir: Kâmil, Arapça metin:

أَلْفَ الصُّفُونِ فَمَا يَزَالُ كَأَنَّهُ مِمَّا يَقُومُ عَلَى الثَّلَاثِ كَسِيرًا⁹⁹

Beytin Anlamı: (Asil) Arap atı üç ayağı üzerine durmaya o kadar alıştı ki, sanki üç ayak üzerine yaratılmıştır.

Kelimeler: أَلْفَ: Alıştı. الصُّفُونُ: Üç ayak üzerine durmaya çalışan at.

İstîşhâd Yönü: Musannif İbn Hişâm, manası tam anlaşılmayan ve i'râbı sorulan müşkil beyitlerden birinin de bu beyitte geçen كَسِيرًا kelimesi olduğunu zikreder. İlk bakışta كَسِيرًا kelimesinin كَأَنَّ'nin haberi olarak anlaşıldığını ifade eder. İbn Hişâm'a göre كَسِيرًا kelimesi nakıs olan مِمَّا fiilinin haberidir. كَأَنَّ'nin haberi ise مِمَّا يَقُومُ عَلَى الثَّلَاثِ cümlesidir. Beyitte geçen ما'nın da ma-i masdariyye olduğunu beyan eder.¹⁰⁰

Sonuç

Arapça sözdiziminde çok farklı şekillerde karşımıza çıkan ما edatı çok fonksiyonlu ender edatlardan biridir. ما edatı hem isim hem de harf olarak birçok anlamda kullanılır. ما edatı harf olarak kullanıldığında mebnidir ve iraptan mahalli yoktur. Yani ما harfi cümlede anlam açısından bir işleve sahiptir ancak kendisi cümlede herhangi bir öge olarak fonksiyon icra etmemektedir.

Nahiv âlimleri nahiv kurallarını tespit ederken onların doğruluğunu ispatlamak için yaygın olarak Kur'an-ı Kerîm, Arap şiiri ve nesrinden sözler getirerek istîşhâdda bulunmuşlardır. İlk dönemden itibaren nahve dair yazılmış eserlerde istîşhâd için getirilen sözlerin arasında Arap şiirinin ciddi bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Eserlerinde bu yöntemi benimseyen âlimlerden biri de yaşadığı döneme adını altın harflerle yazdıran Mısırlı nahiv âlimi İbn Hişâm el-Ensârîdir.

İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* isimli eserinde ما edatıyla ilgili Kur'an ayetlerinden sonra istîşhâdda en çok başvurduğu kaynak, Arap şiiri olduğunu söyleyebiliriz. *Muğni'l-Lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb'* adlı eserde ما edatıyla ilgili -tekrar edilenler hariç- 23 farklı şâirlerden 35 tane beytin istîşhâdını inceledik. İbn Hişâm, Mühelhil b. Rebî'a İmru'ul-Kays gibi İslamiyetten önce cahiliye döneminde yaşamış şairlerin şiirlerinden istîşhâdda bulunduğu gibi, islami dönemde ve islamiyetten sonra yaşamış şairlerin şiirinden de istîşhâd ettiği müşahede edildi. İbn Hişâm'ın çok farklı şâirlerin şiirleriyle istîşhâdda bulunmuş olması, onun, şiirler konusunda maharetli olduğunun göstergesidir denilebilir. Aynı şekilde Arap şiiri konusunda bir hayli malumat sahibi olduğunu da söyleyebiliriz. Tespit ettiğimiz kadarıyla *Muğni'l-Lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* isimli eserin ما edatıyla ilgili bölümünde şâhid olarak getirilen 35 beyitten 4 tanesi, miladi 622 yılından önce vefat etmiş ve vefat tarihini tespit edebildiğimiz cahiliye dönemi şâirlerine ait olduğu görülmüştür. 20 beytin ise hicri 622 yılından sonra vefat etmiş şâirlere ait olduğunu tespit ettik. 4 tane beytin söyleyenin ismini tespit ettiğimiz halde vefat tarihlerini tespit edemedik. 6 tane beytin ise ne şairini ne de şairin vefat tarihini tespit edebildik.

⁹⁸ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 299.

⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, 348.

¹⁰⁰ el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, 5: 301.

Yaptığımız bu çalışmada İbn Hişâm'ın Câhiliye dönemi şâirlerinden İmru'ul-Kays, Mühelhil b. Rebî'a, Musakkab el-Abdi ve el-Â'şâ gibi şâirlerden şiirler istişhâd ettiğini gördük. el-Muhadremun dönemine ait Lebîd b. Rebîa, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik gibi şâirlerden şiirler istişhâd ettiği tespit edildi. el-İslamiyyûn döneminde yaşamış el-Ferezdak, Cerîr b. Atiyye, ve Kumeyt gibi şâirlerden şiirler istişhad ettiğini müşahede ettik.

Kadın şâirlerden Hind bnt. en-Nu'man'ın şiiri istişhadda kullandığı görüldü. İbn Hişâm genellikle şâirlerin ismini zikretmediği gibi istişhâd için kullandığı beyitlerin bahrinden de hiç bahsetmemiştir. İncelememiz neticesinde beyitlerin Tavîl, Basît, Vâfir, Kâmil, Haffî, Mutekârib, Munsarih, Remel ve Recez türü beyitler olduğu tespit edildi. Beyitlere baktığımızda beyitlerin sadece istişhâdla ilgili kısımlarının zikredildiğini gördük. Beytin kalan kısmını ilgili şerh kitaplarından ve şiir divanlarından tespit etmeye çalıştık. İbn Hişâm'ın beyitlerin isnadında herhangi bir yöntem kullanmadığı anlaşılmaktadır. Bazı beyitlerin şâirini zikrederken çoğu beyitlerin şâirini zikretmediği tespit edildi. Neredeyse her beyit için farklı bir ifâde kullandığı söylenebilir. Nadiren, *قَوْلُ حَسَّانَ ، قَوْلُ لَبِيدٍ ، قَوْلُ أَبِي حَيَّةَ ، فِي قَوْلِ أَبِي دُوَادٍ ، كَقَوْلِ لَبِيدٍ ، قَوْلُ حَسَّانَ ، زَادَ أُمَيْةُ بْنُ أَبِي الصَّلْتِ قَالًا ، قَالَ الشَّاعِرُ ، وَهُوَ قَوْلُهُ ، وَقَوْلُهُ ، كَقَوْلِهِ ، كَمَا قَالَ ، كَمَا قَالَ الْآخِرُ ، كَمَا فِي الْبَيْتِ ، وَقَوْلُ الشَّاعِرِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ ، قَوْلُهُ ، فِي قَوْلِ الشَّاعِرِ ، بِدَلِيلِ قَوْلِهِ ، فِي نَحْوِ قَوْلِهِ ، كَمَا قَالَ ، كَمَا قَالَ الْآخِرُ ، كَمَا فِي الْبَيْتِ ، وَقَوْلُ الشَّاعِرِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ ، قَوْلُهُ* vb. farklı sözcükler kullandığını tespit ettik.

İbn Hişâm'ın, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* adlı eserinde ما edatıyla ilgili şâhid olarak kullandığı şiirleri sunmakta titiz davranmadığı izlenimi sezilmektedir.

Kaynakça

- Ebü Hayyân, Esîruddîn b. Muhammed, İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-arab, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1998.
- ed-Demâmînî, Muhammed b. Ebîbekir, Şerhu'd-Demâmînî 'alâ Muğni'l-lebîb, Müessesetu't-Turasi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan, 2008.
- ed-Desûkî, Şeyh Muhammed Mustafa Erfe, Hâşiyetu'd-desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1971.
- ed-Durra, eş-Şeyh Muhammed Ali Taha, Fethu'l-karîbi'l-mucîb i'râbu şevâhidi muğni'l-lebîb, (4 cilt) Matbaatu'l-Endülüs, t.y.
- el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe, (8 cilt) thk. Adil Ahmet Abdulmevcut, Ali Muhammed Mi'ved, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1.baskı, h.1415 Beyrut.
- el-Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed, el-Makâsîdu'n-nahviyye fi şerh-i şevâhidi şuruhi'l-Elfiyye, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, Şerhu ebyâti Muğni'l-lebîb, (8 cilt) Daru'l-Me'mun li't-Turâs, Beyrut 1988.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, Hizânetu'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab, (13 cilt) Mektebetu'l-Hancî, Kâhire 1997.
- el-Batâlyevsî, Abdullah b. Muhammed, el-İktidâb fi şerhi edebi'l-kuttâb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye, (7 cilt) Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- el-Cumahî, Muhammed b. Selâm, Tabakâtu fuhûli's-şu'erâ, Dâru'l-Medenî, Cidde, t.y.
- el-Cürçânî, Seyyid Şerif, Mu'cemu't-ta'rîfât, Daru'l-Fazîle, t.y.
- el-Cürçânî, Seyyid Şerif, Mu'cemu't-ta'rîfât, Daru'l-Fazîle, t.y.
- el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed Ebû'l-Berekat, el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire 2002.
- el-Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa, Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik el-musemma menhece's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Lübnan 1955.
- el-Hemevî, Yâkût er-Rûmî, Mu'cemu'l-udebâ İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, (7 cilt) 1. Baskı, Beyrut 1993.
- el-Herevî, Ali b. Muhammed, Kitabu'l-Uzhiyye fi İlimi'l-Hurûf, Thk.: Abdul Mu'în el-Melluhî, Necme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1981.

- el-İsfahânî, Ebû Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân, Mektbetu Nezar Mustafa el-Baz, t.y.
- el-Kıtfî, Cemaluddin Ebul'-Hasan Alib. Yusuf, İnbahu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât, (4 cilt) thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1. baskı, Kâhire 1982.
- el-Lubedî, Muhammed Semîr Necîb, Mu'cemu'l-mustalahâtî'n-nahviyye, ve's-sarfiyye, Muessetu'r-Risâle/Dâru'l-Furkân, Beyrut 1985.
- el-Mâlekî, Ahmed b. Abdinnur, Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî, Thk.: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.
- el-Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd Mu'cemu's-şu'arâ, thk. Faruk Eslim, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut 2005.
- el-Murâdî, Hasan b. Kasım, el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî, Thk.: Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedim Fâdil, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1992.
- es-Samerrâî, Fâdil Sâlih, el-Cumletu'l-Arabiyyetu te'lîfuhâ ve aksâmuhâ, Dâru'l-Fikr, Amman 2007.
- es-Sebbân, Muhammed b. Ali, Hâşiyetu's-Sebbân alâ şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebibekr, Buğyet'ul-vu'ât fi tabakâtî'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât, (2 cilt) Dâru'l-Fikr, 1979.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebibekr, Şerhu şevâhid'i-l muğni, Lecnetu't-Turasî'l-Arabî, t.y.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebibekr, el-Muzhir fi ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1986.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebibekr, el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- et-Tantâvî, Şeyh Ahmed, Neş'etu'n-Nahvi ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât, Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtađâ el-Huseynî, Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, (40 cilt) Dâru's-Sader, Beyrut 2011.
- ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmut b. Muhammed b. Ali b. Fâris, el-A'lâm, (8 cilt) Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut 2002.
- Nehr, Hâdî, Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye fi ilmi'l-luğati'l-Arabiyye, Dâru'l-Yazûrî (2 cilt) 2007.
- Hasan Şurrab, Muhammed b. Muhammed, Şerhu şevâhidî's-îriyye fi ummati'l-kutubi'n-nahviyye, (4 cilt) Müessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 2007.
- İbn Fâris, Ahmed, Mu'cemu Mekâyîsi'l-luğa, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf el-Ensârî, Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârib, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut/Lübnan 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf el-Ensârî, Şerhu şüzûri'z-zeheb fi marifeti kelâmi'l-Arab, Daru't-Talâî', Kâhire/Mısır 2004.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, Lisânu'l-Arab, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbn. Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed b. Zekerriyya, Mucemu mekâyîsu'l-luğa, Dâru'l-Fikir, t.y.
- Nîl, Alî Fûde, İbn Hişâm el-Ensârî âsâruhu ve mezhebûhu'n-nahviyye, İmâdetu Şuûni'l-Mektebat, Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, Riyâd 1985.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, İbn Hişâm en-Nahvî, DİA, İstanbul: 1999.
- Ubâde, Muhammed İbrâhîm, Mu'cemu mustalahâtî'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-arûdi ve'l-kâfiye, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire 2011.